

Ewa ROGOWSKA-CYBULSKA

Uniwersytet Gdański

rogoewa@wp.pl

ETYMOLOGIE LUDOWE NAZW WSI W GMINIE RADZIŁÓW (POWIAT GRAJEWSKI)

Nazwy miejscowe stanowią kategorię nazw własnych szczególnie często poddawanych etymologii ludowej, zwanej też asocjacyjną, naiwną, nienaukową, potoczną i synchroniczną, a także reinterpretacją etymologiczną lub pseudoetymologią (Cienkowski 1972: 61, Michow 2008: 13), definiowanej jako „błędne, sprzeczne z dokumentacją językoznawczą¹ wyjaśnienie pochodzenia określonego wyrazu [...]” (Kostkiewiczowa 1988: 132). Etymologie ludowe nazw polskich stolic i niektórych dużych miast, znane wszystkim członkom polskiej wspólnoty komunikatywnej, wchodzą w skład tradycji narodowej i ubarwiają dzieje ojczyste (Zierhoffer Z., Zierhoffer K. 2012: 22, 2013: 50). Znajomość

¹ Od etymologii naukowej, nazywanej też historyczną, etymologia ludowa różni się przede wszystkim procedurą ustalania wyrazu podstawowego: etymologia naukowa korzysta z metod językoznawstwa (głównie historycznego), natomiast etymologia ludowa opiera się na skojarzeniach. W wypadku toponimów różnice między konkluzjami etymologii ludowej i naukowej mają różny stopień i charakter: 1) największe są wówczas, gdy etymologizowany toponim pochodzi według językoznawców od słowa należącego do innej rodziny słowotwórczej niż rodzina, do której ją zaliczają etymologowie ludowi; 2) mniejsze są wtedy, gdy rolę wtórnej podstawy nominacyjnej pełni wyraz nietożsamy wprawdzie z jego rzeczywistą podstawą nominacyjną, ale należący do tej samej co ona rodziny słowotwórczej; 3) jeszcze bliższe etymologiom naukowym są etymologie ludowe wywodzące dany toponim od słowa pozostającego w relacji polisemii z jego wyrazem podstawowym w świetle etymologii naukowej; 4) najbliższe etymologiom naukowym są etymologie ludowe wyprowadzające dany toponim od tego samego wyrazu podstawowego co etymologia naukowa, ale inaczej uzasadniające jego wybór (zazwyczaj etymologia naukowa jest pod tym względem bardzo ostrożna, natomiast etymologia ludowa przybiera zazwyczaj postać podania etymologicznego, często zawierającego elementy fantastyczne). Por. Rogowska-Cybulska 2013.

etymologii ludowych nazw małych miejscowości wśród członków danej społeczności komunikatywnej łączy się natomiast – jak pisze Elżbieta Michow w książce o etymologiach ludowych toponimu *Kielce* – „z pojęciem małej ojczyzny, z uczestnictwem w świecie tradycji i zwyczajów lokalnej wspólnoty” (Michow 2008: 10), z kolei ujawniające się podczas analizy tych nazw mechanizmy naiwnego etymologizowania stanowią interesujący „zapis potocznej świadomości językowej, świadomości rządzącej się innymi celami i zasadami niż myślenie naukowe” (Brzozowska 2009: 120). W niniejszym artykule chciałabym ukazać z tych dwu perspektyw: regionalnej (dokumentacja przekazów ludowych) i językowej (opis mechanizmów reinterpretacji etymologicznej) etymologie ludowe dziesięciu nazw miejscowości leżących w gminie Radziłów w powiecie grajewskim².

Gmina Radziłów leży w południowej części powiatu grajewskiego, na północno-wschodnim skraju Mazowsza. W okresie I Rzeczypospolitej obszar dzisiejszej gminy Radziłów był stolicą powiatu radziłowskiego ziemi wiskiej województwa mazowieckiego. Sam Radziłów leży nad rzeczkami Słuczem i Kubrą, w pobliżu ich wspólnego ujścia do Wissy. Najstarsza wzmianka dotycząca miejsca, gdzie łączą się ze sobą rzeczki Słucz i Kubra, zwanego *Radziłowo Koło* (od *koło* ‘zakole’?), pochodzi z 1424 r. (Wiśniewski 1975: 52–53). Miejscowość powstała w 1454 r., kiedy książę Władysław I dokonał lokacji miasta książęcego na wcześniejszych nadaniach Janusza I (Brodzicki 1994: 222). Prawa miejskie otrzymała w 1466 r. (Wiśniewski 1975: 180). W 1495 r., po włączeniu ziemi wiskiej do Korony, Radziłów stał się miastem królewskim. Nigdy jednak nie rozwinął się w żywszy ośrodek handlu i rzemiosła (Wiśniewski 1975: 180). Prawa miejskie utracił po powstaniu styczniowym, w 1869 r.

Pośród nazw miejscowości gminy radziłowskiej omówię etymologie ludowe toponimu *Radziłów* oraz dziewięciu innych toponimów: *Brychy*, *Glinki*, *Janowo*, *Konopki(-Błonie)*, *Kramarzewo*, *Łoje(-Awissa)*, *Rydzewo-Pieniążek* i *Wiązownica*. Etymologie te wyekscepowalam z opublikowanych

² W gminie Radziłów leżą następujące miejscowości: Barwiki, Borawskie-Awissa, Borawskie-Awissa-Kolonia, Brodowo, Brychy, Czachy, Czaple, Czerwonki, Dębówka, Dusze, Glinki, Grąd, Janowo, Karwowo, Kieljany, Klimaszewnica, Kolonie Słucz, Konopki, Konopki-Awissa, Kownatki, Kramarzewo, Łoje-Awissa, Łoje-Gręzko, Mikuty, Mścichy, Okrasin, Ostrowin, Racibory, Radziłów-Kolonia, Rydzewo-Pieniążek, Rydzewo Szlacheckie, Słucz, Sośnia, Szlasy, Szyjki, Świącienin, Świącienin-Kolonia, Wiązownica, Wypychy, Zarkzewo i Zawisie.

w Internecie wyników ankiet opracowanych w ramach projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego” (Liniewicz 2005), z ankiety przeprowadzonej w 2013 r. wśród uczniów II Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Łomży³ na temat pochodzenia nazw ich rodzinnych miejscowości, a także z *Legend biebrzańskich* Mikołaja Samojlika (Zalewska 2003).

RADZIŁÓW

Onomaści interpretują *Radziłów* jako nazwę odantroponimiczną, przy czym S. Rospond uważa, że „była to własność *Radziła* lub *Radziły*” (1984: 323), podobnie sądzi K. Zierhoffer (1957: 314), natomiast I. Halicka jako podstawę nominacyjną nazwy *Radziłów* wskazuje tylko formę **Radził* (1976: 145).

Powstania toponimu *Radziłów* dotyczą też trzy etymologie ludowe. Najczęściej bywa on reinterpretowany jako ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom lub „radzi z łów”’, por.:

„Radzi łowom” czyli zadowoleni z polowania byli mieszkańcy / myśliwi
(Liniewicz 2005, odpowiedzi 21 osób)

Istnieje podanie, gdy w czasach średniowiecza drużyna książęca przybywała na okoliczne tereny leśne w celu łowów, miejscowa ludność mogła nieco zarobić na handlu z nimi. Byli oni więc „radzi z łów”.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Podczas gdy etymologia naukowa opisuje *Radziłów* jako nazwę dzierżawczą, wykładnia semantyczna ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów’ każe traktować *Radziłów* jako nazwę kulturową. W drugiej z podanych wyżej wykładni semantycznej tej nazwy zwraca uwagę chęć ścisłego formalnego dopasowania wyrażenia traktowanego jako podstawa nominacyjna reetymologizowanego toponimu, czego rezultatem jest niepoprawna i nieużywana współcześnie forma dopełniacza liczby mnogiej *łów*.

³ Za pomoc w przeprowadzeniu ankiety bardzo dziękuję nauczycielce języka polskiego w tej szkole, mgr Marii Kryszajtys.

Ze względu na stosunek podstawy motywacyjnej nazwy *Radziłów* w świetle jej etymologii ludowej (wyrażenie *radzi łowom, radzi z łów*) do jej podstawy motywacyjnej w świetle etymologii naukowej (antroponim *Radził* lub *Radziła*) pseudoetymologia ta reprezentuje typ reinterpretacji etymologicznych wywodzących etymologizowany toponim od wyrazu należącego do tej samej rodziny słowotwórczej, do której należy jego rzeczywista podstawa motywacyjna (antroponim *Radził(a)* też zawiera rdzeń *rad-* ‘radować się’).

Druga z etymologii ludowych *Radziłowa* ma wykładnię semantyczną ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’, por.:

radzenie przed łowami

(Liniewicz 2005, odpowiedź 1 osoby)

W klasyfikacji semantycznej w myśl interpretacji ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ *Radziłów* byłby nazwą kulturową, podczas gdy na podstawie rzeczywistej wykładni ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ jest on nazwą dzierżawczą.

Natomiast ze względu na stosunek rzekomej podstawy motywacyjnej reetymologizowanego toponimu (*radzić przed łowami*) do jego rzeczywistej podstawy motywacyjnej (*Radził* lub *Radziła*) etymologia potoczna tłumacząca powstanie toponimu *Radziłów* radzeniem przed łowami należy do pseudoetymologii, które rolę podstawy motywacyjnej danego toponimu przypisują wyrazowi niepowiązanemu etymologicznie z jego rzeczywistą podstawą motywacyjną.

Wykładnie semantyczne ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ i ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ wprowadzają do etymologii ludowej *Radziłowa* motyw łowów, stosunkowo częsty również w pseudoetymologiach nazw innych polskich miejscowości (por. Rogowska-Cybulska 2014), co potwierdza tezę „o dużym znaczeniu łowiectwa w całokształcie dorobku kulturowego społeczeństw na wszystkich etapach ich rozwoju” (Fruziński 2000: 272) oraz o „żywotności prehistorycznego (paleolityczno-neolitycznego) dziedzictwa łowieckiego w nowożytych kulturach narodowych” (Dynak 2000: 263).

Trzecia pseudoetymologia *Radziłowa* pochodzi z legendy *O królu Brzostwie, jego trzech córkach i czarowniku Batalionie* pióra Elżbiety Zalewskiej, która objaśnia również powstanie toponimów *Brzostowo* i *Burzyn* (gm. Jedwabne), *Rutkowskie* (gm. Wizna) oraz *Grajewo*. Według tej autorskiej le-

gendy nazwa *Radziłów* ma związek z tytułowym czarownikiem Batalionem (ptak batalion stanowi symbol Biebrzańskiego Parku Narodowego), wywodzącym się z królestwa Radziów, do których zjeżdżano się po dobre rady, por.:

Mieszkał on [czarownik Batalion] w sąsiednim królestwie Radziów – królestwie słynącym z mądrych ludzi, do których wszyscy się zjeżdżali po dobre rady.

(Zalewska 2003: 51)

Natomiast królestwo mądrych Radziów dało początek nazwie miejscowości Radziłów.

(Zalewska 2003: 56)

Na podstawie wykładni semantycznej 'miejscowość na terenie królestwa Radziów' należałoby chyba zaliczyć toponim *Radziłów* nie – jak czyni to etymologia naukowa – do nazw dzierżawczych, lecz do (nietypowych) nazw etnicznych.

Natomiast porównawszy wyraz podstawowy przyjęty dla tego toponimu przez etymologię ludową (*Radziowie* < *radzić*) z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym (*Radził* lub *Radziła*), włączymy tę etymologię ludową do grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowane nazwy od wyrazów reprezentujących inne gniazdo słowotwórcze niż ich rzeczywiste podstawy motywacyjne.

BRYCHY

Toponim *Brychy* został utworzony od nazwy osobowej *Brych* (Zierhoffer 1957: 123, Halicka 1976: 27), natomiast antroponim *Brych* jest – zdaniem K. Zierhoffera – „najprawdopodobniej formą skróconą jakiejś nazwy osobowej zaczynającej się od *bry-*” (Zierhoffer 1957: 123–124), zdaniem I. Halickiej – „zapewne formą skróconą imienia, utworzoną za pomocą przyr. *-ch*, dodanego do pierwszego członu imienia złożonego” (Halicka 1976: 27), H. Sędziak podaje, że *Brych* jest formą imienia *Brychcy* (Sędziak 2009: 92), a z badań historyków wynika, nazwa *Brychy* pochodzi od Mikołaja Karwowskiego, zwanego Brykcy, który był właścicielem wsi w końcu XV w. (<http://radzilow.pl/pages/nasza-gmina/historia/brychy.php>). Pierwotnie wieś nazywała się *Guty*, potem *Karwowo-Guty*, a jeszcze później *Guty-Brychy* i *Karwowo-Brychy*.

Według etymologii ludowej o powstaniu nazwy wsi zdecydowało natomiast

brychanie koni

(Liniewicz 2005, odpowiedź 1 osoby)

Wykładnia semantyczna 'miejscość, w której brychały (czyli prychały) konie' każe zaliczyć ten toponim do nazw topograficznych, a nie – jak wynika z badań onomastycznych – rodowych, natomiast porównanie wyrazu podstawowego dla tej nazwy w świetle jej etymologii potocznej (*brychać*) z wyrazem podstawowym według etymologii naukowej (*Brych*) pozwala widzieć w niej reprezentanta tej podgrupy pseudoetymologii, które wyprowadzają etymologizowany toponim od wyrazu należącego do innego gniazda słowotwórczego, niż czynią to onomaści.

GLINKI

Zdaniem K. Zierhoffer'a i I. Halickiej nazwa *Glinki* jest nazwą rodową od nazwy osobowej *Glinka* (Zierhoffer 1957: 175, Halicka 1976: 57). Inaczej rzecz się przedstawia w świetle badań historyków Jerzego Wiśniewskiego i Czesława Brodzickiego. Według dokumentów wieś, która nosiła pierwotnie nazwę *Siemiątkowo*, założyli ok. 1417 r. Wisław, Jan i Piotr z Mamina, a część Jana przeszła na Daćboga z Wilamowa, który sprzedał ją Maciejowi herbu Trzaska z Glinek. Ten nabył również pozostałe części wsi, co dało początek wsi Glinki. Nazwa wsi *Glinki* w gminie Radziłów jest zatem nazwą przeniesioną z nazwy wsi *Glinki* w ziemi różańskiej (Wiśniewski 1975: 61, Brodzicki 1994: 177).

Toponim *Glinki* ma dwie etymologie ludowe. Pierwsza z nich objaśnia powstanie nazwy *Glinki* tym, że

W okolicy było kiedyś dużo gliny.

(Liniewicz 2005, etymologia podana przez 2 osoby)

W świetle wykładni semantycznej 'miejscość, w której było dużo gliny' toponim *Glinki* byłby nie – jak wynika z badań historyków osadnictwa – nazwą przeniesioną, lecz topograficzną. Z kolei ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywacyjnej tego toponimu (*glina*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjną (*Glinki*) etymologia ta należy do tej

podgrupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowane toponimy od wyrazów powiązanych etymologicznie z ich rzeczywistą podstawą motywacyjną, w której wtórna podstawa nominacyjna jest wyrazem pospolitym, natomiast pierwotna – nazwą własną.

Druą etymologia ludowa toponimu *Glinki* wyprowadza go od nazwy osobowej, por.:

Glinka – nazwisko byłego właściciela.

(Liniewicz 2005, etymologia zaproponowana przez 1 osobę)

Uwzględniając wtórną wykładnię semantyczną ‘miejscowość należąca do Glinki’ oraz pluralną formę toponimu *Glinki* należałoby go zaliczyć do nazw rodowych. Z kolei porównując oba wyrazy podstawowe: wtórny (antroponim *Glinka*) i pierwotny (toponim *Glinki*), dojdziemy do wniosku, że przykład ten reprezentuje w obrębie grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od słowa z tego samego gniazda słowotwórczego co rzeczywista podstawa nominacyjna taką jej podgrupę, w której oba wyrazy podstawowe są nazwami własnymi, należą jednak do różnych typów tych nazw.

JANOWO

Według analiz onomastów *Janowo* to nazwa dzierżawcza, utworzona przyrostkiem *-owo* od imienia *Jan* (Halicka 1976: 71, Sędziak 2009: 119).

Podobną, choć nietożsamą hipotezę na temat pochodzenia tego toponimu stawia jego etymologia potoczna, por.:

Zamieszkiwało tu wielu mężczyzn o imieniu Jan, jest to młoda wieś więc końcówka nazwy to *-owo*.

(Liniewicz 2005, odpowiedź udzielona przez 1 osobę)

Etymologia asocjacyjna tego toponimu należy zatem do pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od tego samego wyrazu podstawowego co jego etymologia historyczna, przypisujących mu jednak nieco inną wykładnię semantyczną. Różnica pomiędzy wykładnią naukową ‘miejscowość należąca do Jana’ a wykładnią pseudoetymologiczną ‘miejscowość, w której mieszkało wielu Janów’ jest jednak na tyle nieduża, że również w świetle drugiej z tych wykładni toponim ten można zaliczyć do nazw dzierżawczych.

KONOPKI(-BŁONIE)

Toponim *Konopki* jest nazwą rodową utworzoną od nazwy osobowej *Konopka*, będącej też nazwą herbu (Zierhoffer 1957: 218, Halicka 1976: 86, Sędziak 2009: 129). Potwierdzają to badania historyka Cz. Brodzickiego, według których wieś pierwotnie nazywała się *Kubra* (od nazwy rzeki, nad którą leżała), a nową nazwę zawdzięcza nadaniu tu przez księcia Janusza I ziemi Maciejowi Konopce (Brodzicki 1994: 194).

Zdaniem mieszkańców tej wsi pochodzenie jej nazwy jest następujące:

Dawniej Konopki Błonie; Konopki od nazwy rośliny – konopie, błonie – duży obszar.

(Liniewicz 2005, odpowiedź udzielona przez 1 osobę)

Na podstawie wykładni semantycznej ‘miejsowość, w której rosły konopie’ toponim ten należałby zatem nie do nazw rodowych, lecz topograficznych. Nie byłaby to również nazwa prymarna, lecz sekundarna, utworzona przyrostkiem *-ki*. Natomiast ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywującej (*konopie*) do pierwotnej podstawy motywacyjnej (antroponim *Konopka*) etymologia ludowa toponimu *Konopki* reprezentuje tę podgrupę pseudoetymologii wywodzących analizowany toponim od wyrazu spokrewnionego z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym, w której jeden z tych wyrazów – mianowicie rzeczywisty wyraz podstawowy – jest nazwą własną, podczas gdy drugi z tych wyrazów, mianowicie wtórny wyraz podstawowy, to apelatyw.

KRAMARZEWO

Kramarzewo to nazwa dzierżawcza, utworzona od antroponimu *Kramarz* przyrostkiem *-ewo* (Sędziak 2009: 134). Z badań Cz. Brodzickiego wynika, że pierwotnie wieś ta nazywała się *Nagórczyn* (od lasu), a nowa nazwa powstała po sprzedaniu wsi w 1451 r. przez Jaśka z Roman, podśędka wiskiego, Maciejowi Kramarzowi, mieszczaninowi z Wąsosza (Brodzicki 1994: 197).

Według znanej wśród mieszkańców etymologii ludowej

Nazwa pochodzi od nazwiska dziedzica – Kramarz.

(Liniewicz, wypowiedź 1 osoby)

Etymologia ludowa nazwy *Kramarzewo* należy zatem do takich pseudoetymologii, w świetle których etymologizowany toponim pochodzi od tego samego wyrazu podstawowego, od którego wywodzi go etymologia historyczna, inna jest jednak jego wykładnia semantyczna, przy czym również różnica między wtórną wykładnią semantyczną ('miejsowość, w której dziedzicem był Kramarz') a pierwotną wykładnią semantyczną ('miejsowość należąca do Kramarza') jest nieznaczną: użycie słowa *dziedzic* zakłada zapewne istnienie we wsi folwarku, tymczasem *Kramarzewo* było zawsze wsią drobnej szlachty. Obie etymologie: ludowa i naukowa objaśniają toponim *Kramarzewo* jako nazwę dzierżawczą.

ŁOJE(-AWISSA)

Toponim Łoje został utworzony od nazwy osobowej *Łój* (Zierhoffer 1957: 247, Halicka 1976: 108, Sędziak 2009: 141). Według badań Cz. Brodzickiego założycielem wsi był Krystyn zwany Łoj z Głazewa, któremu ziemię nadał tu w 1439 r. książę Władysław I (Brodzicki 1994: 203).

We wsi znane są dwie etymologie ludowe tego toponimu. W świetle pierwszej z nich

Nazwa pochodzi od nazwiska księcia francuskiego Loy, który otrzymał te ziemie za waleczność.

(Liniewicz 2005, wypowiedź 1 osoby)

Ze względu na stosunek wtórnej podstawy nominacyjnej (antroponim *Loy*) do pierwotnej podstawy nominacyjnej (antroponim *Łoj*) etymologia ludowa tej nazwy należy do tych pseudoetymologii, które na podstawie motywacyjną danego toponimu obierają wyraz niespokrewniony z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym, ponadto podstawy te: pierwotna i wtórna wywodzą się z innych języków (tu: polskiego i francuskiego). Gdyby uwzględnić wtórną wykładnię semantyczną 'miejsowość, którą otrzymał w nagrodę książę Loy' oraz formę pluralną nazwy, toponim ten trzeba by zaliczyć to nazw rodowych, podobnie jak w wypadku naukowej klasyfikacji onomastycznej.

Również druga potoczna etymologia toponimu *Łoje* wyprowadza go od antroponimu, por.:

Łoje od nazwiska mieszkańców – Łojewscy

(Liniewicz 2005, odpowiedź 2 osób)

Mieszkańcy Łoi sądzą zatem, że nazwa wsi jest motywowana przez nazwisko znane w tej okolicy, podczas gdy historycznie to owo nazwisko powstało od nazwy wsi. Etymologie ludowe tego typu, stosunkowo częste w powiatach grajewskim i łomżyńskim, tworzą w obrębie etymologii ludowych wywodzących reetymologizowany toponim od słowa należącego do tej samej rodziny słowotwórczej, do której należy też wyraz podstawowy dla tego toponimu w świetle jego etymologii naukowej, podgrupę pseudoetymologii ustalających odwrotny kierunek motywacji niż badania onomastów. Na podstawie wtórnej wykładni semantycznej 'miejsce zamieszkałe przez Łojewskich' i pluralnej postaci nazwy *Łoje* również w świetle etymologii potocznej toponim ten trzeba by zaliczyć do nazw rodowych, ale rolę współformantu – inaczej niż w wypadku etymologii naukowej tej nazwy – pełniłoby tu ucięcie segmentu *-ewski*, występującego w nazwisku *Łojewski*.

RYDZEWO(-PIENIAŻEK)

Toponim *Rydzewo* jest nazwą dzierżawczą utworzoną przyrostkiem *-ewo* od nazwy osobowej *Rydz* (Zierfoffer 1957: 326, Halicka 1976: 151, Sędziak 2009: 165). Według badań Cz. Brodzickiego wieś powstała na 10 włókach zwanych Rydzewo, które książę Janusz I nadał Marcinowi z Kurzątek, mającemu tu w latach 1422–1425 bindugę (Brodzicki 1994: 230).

Inaczej pochodzenie nazwy *Rydzewo* objaśnia legenda etymologiczna, por.:

Mieszkam w miejscowości Rydzewo-Pieniążek. Według legendy nazwa ta powstała bardzo dawno temu. W mojej okolicy jest mnóstwo lasów. Kiedyś chłopiec z dziewczynką o imieniu Ewa wybrali się na grzyby. W pewnym momencie chłopiec znalazł grzyba i krzyknął „rydz Ewo!” i tak powstała nazwa „Rydzewo”.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Podanie etymologiczne będące nośnikiem etymologii ludowej toponimu *Rydzewo* należy do podgrupy takich podań, wiążących z opowiadającym zdarzeniem „dość przypadkowe powiedzenia, które padły w danym miejscu (miejscowości), a które w strukturze całej sekwencji fabularnej zajmują pozycję dominującą” (Brzozowska, 2009: 136).

Na podstawie wykładni semantycznej 'miejsowość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”' trzeba by ten toponim zaliczyć do nazw pamiątkowych, a ze względu na kształt podstawy słowotwórczej byłyby to nazwa komponowana, utworzona w sposób niespotykany w naukowych analizach onomastycznych. Jednak porównanie wtórnej podstawy motywacyjnej tego toponimu (*rydz, Ewo*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjnej (*Rydz*) pozwala zaliczyć tę etymologię do pseudoetymologii, które w funkcji podstawy nominacyjnej (tu: jednej z podstaw nominacyjnych) obsadzają wyraz powiązany pochodzeniem z rzeczywistym wyrazem podstawowym (antroponim *Rydz* jest spokrewniony z apelatywem *rydz*).

(RYDZEWO)-PIENIĄŻEK

Drugi człon toponimu Rydzewo-Pieniążek to nazwa dzierżawcza utworzona od antroponimu *Pieniążek* (Sędziak 2009: 165). Zdaniem I. Halickiej „forma n.m. *Pieniążek* jest bądź to dawnym dopełniaczem l.mn. – Rydzewo-*Pieniążek* 'Rydzewo Pieniążków', bądź też imieniem pierwotnego właściciela tej wsi w funkcji n.m.” (Halicka 1976: 135). Człon ten pojawił się po r. 1485, kiedy Jakub z Rydzewa, jego żona Anna i ich synowie utracili swe 10 włók na rzecz Stanisława Pieniążka z Pieniążków-Zalesia (Wiśniewski 1975: 171, Brodzicki 1994: 230).

Etymologia potoczna nazwy *Pieniążek* jest w szczegółach odmienna, por.

Drugi człon powstał, gdyż w mojej miejscowości mieszkało dużo rodzin o nazwisku Pieniążek.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Ze względu na stosunek obu podstaw motywacyjnych: wtórnej i rzeczywistej etymologia ludowa toponimu *Pieniążek* należy do grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od tego samego wyrazu, różniących się jedynie wykładnią semantyczną. Wtórna wykładnia semantyczna 'miejsowość, w której mieszkało wiele rodzin o nazwisku Pieniążek' różni się od pierwotnej wykładni semantycznej 'miejsowość, której właścicielem był Pieniążek' nieznacznie, ale na jej podstawie toponim *Pieniążek* należałoby zaliczyć raczej do nazw rodowych niż dzierżawczych.

WIĄZOWNICA

Toponim *Wiązownica* to nazwa topograficzna, zdaniem K. Zierhoffer'a utworzona od rzeczownika *wiąz* 'rodzaj drzew liściastych z rodzaju wiązowatych (*ulmus*)' (Zierhoffer 1957: 376), zdaniem I. Halickiej i H. Sędziak – od nazwy rzeczki Wiązownica, prawego dopływu Wisły (Halicka 1978: 76, Sędziak 2009: 182). Cz. Brodzicki potwierdza, że Wiązownica została założona „u wierzchu Wiązownicy, między Słuczem, Glinkami i Czaplicami” (Brodzicki 1994: 247), zatem bezpośrednią podstawą nominacyjną toponimu jest nazwa rzeczna.

Potoczna etymologia nazwy wsi wywodzi ją jednak od nazwy drzew, por.:

od wiązów (drzew) kiedyś tam rosnących

(odpowieź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Na podstawie wykładni semantycznej etymologii ludowej, tj. 'miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy', toponim ten – podobnie jak w wypadku etymologii naukowej – należy do nazw topograficznych. Pod względem strukturalnym nie jest jednak nazwą prymarną ponowioną, lecz sekundarną, utworzoną od rzeczownika *wiąz* sufiksem *-ownica*.

Uwzględnwszy stosunek wtórnej podstawy nominacyjnej tego toponimu (apelatyw *wiąz*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjnej (hydronim *Wiązownica*), trzeba zaliczyć tę etymologię potoczną do tych pseudo-etymologii, które podstawy motywacyjnej etymologizowanego toponimu upatrują w wyrazie spokrewnionym z jego rzeczywistą podstawą motywacyjną, przy czym według etymologii naukowej jest on rzeczywistą pośrednią podstawą nominacyjną danej nazwy (apelatyw *wiąz* > hydronim *Wiązownica* > toponim *Wiązownica*).

*
* *

Artykuł o etymologiach ludowych nazw miejscowości w gminie Radziłów przytacza i poddaje analizie – m.in. poprzez porównanie z etymologiami naukowymi – czternaście etymologii ludowych dziesięciu nazw miejscowości tej gminy: trzy pseudoetymologie nazwy *Radziłów*, po dwie pseudoetymologie nazw *Glinki* i *Łoje* oraz po jednej pseudoetymologii nazw *Brychy*, *Janowo*, *Konopki*, *Kramarzewo*, *Rydzewo*, *Pieniążek* i *Wiązownica*.

Ze względu na ograniczenie terytorialne badanego materiału językowego ma on przede wszystkim wartość dokumentarną i nie uprawnia do większych uogólnień czy ustalania prawidłowości o charakterze statystycznym. Należy jednak podkreślić znaczną różnorodność typologiczną etymologii ludowych funkcjonujących wśród mieszkańców gminy Radziłów, zarówno ze względu na postać wtórnej wykładni semantycznej reetymologizowanych nazw miejscowych oraz ich strukturę w świetle owej wtórnej wykładni, jak i ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywacyjnej reetymologizowanych toponimów do ich rzeczywistej podstawy motywacyjnej.

Zmiana wykładni semantycznej etymologii ludowej w stosunku do wykładni semantycznej etymologii naukowej powoduje przejście reetymologizowanego toponimu do innego typu semantycznego lub dokonuje się w obrębie tego samego typu semantycznego.

W pierwszej podgrupie można wśród analizowanych etymologii ludowych nazw miejscowości leżących w gminie *Radziłów* wyróżnić następujące zmiany typów semantycznych:

– przejście nazwy rodowej w topograficzną, jak w wypadku toponimów: *Brychy*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, w której brychały konie’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość zamieszkała przez potomków Brycha, czyli Brychcego’; *Konopki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, w której rosły konopie’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość zamieszkała przez potomków Konopki’;

– przejście nazwy dzierżawczej w kulturową, jak w wypadku toponimu *Radziłów*, o wtórnych wykładniach semantycznych ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów’ oraz ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, należąca do Radziła/Radziły’;

– przejście nazwy dzierżawczej w etniczną, jak w wypadku toponimu *Radziłów*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość na terenie królestwa Radziów’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, należąca do Radziła/Radziły’;

– przejście nazwy dzierżawczej w pamiątkową, jak w wypadku toponimu *Rydzewo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość należąca do Rydza’;

– przejście nazwy przeniesionej w rodową, jak w wypadku toponimu *Glinki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Glinki’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej’;

– przejście nazwy przeniesionej w topograficzną, jak w wypadku toponimu *Glinki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której było dużo gliny’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej’.

W drugiej podgrupie, obejmującej etymologie ludowe, które nie powodują zmiany typu semantycznego reetymologizowanego toponimu, znajdują się pseudoetymologie, których wykładnie semantyczne mieszczą się w obrębie:

– nazw dzierzawczych, jak etymologie ludowe toponimów: *Janowo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której mieszkało wielu Janów’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Jana’; *Kramarzewo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której dziedzicem był Kramarz’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Kramarza’;

– nazw rodowych, jak etymologia ludowa toponimu *Łoje*, o wtórnych wykładniach semantycznych ‘miejscość, którą otrzymał w nagrodę książę Loy’ i ‘miejscość zamieszkała przez Łojewskich’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja’;

– nazw topograficznych, jak etymologia ludowa toponimu *Wiązownica*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość nad Wiązownicą’.

Na podstawie stosunku wtórnej podstawy motywacyjnej do pierwotnej podstawy motywacyjnej można wśród analizowanych etymologii ludowych toponimów gminy Radziłów wyróżnić następujące podgrupy:

– o całkowicie odmiennej motywacji formalnej (tj. motywacji wyrazem należącym do innego gniazda słowotwórczego niż pierwotny wyraz podstawowy) i w związku z tym semantycznej, jak *Radziłów*, według etymologii ludowej ‘miejscość, w której radzono przed łowami’ lub ‘miejscość na terenie królestwa Radziów’, a według etymologii naukowej ‘miejscość należąca do Radziła/Radziły’; *Brychy*, według etymologii ludowej ‘miejscość, w której brychały konie’, a według etymologii naukowej ‘miejscość zamieszkała przez potomków Brycha, czyli Brychcego’; *Łoje*, według etymologii ludowej ‘miejscość, którą otrzy-

mał w nagrodę księżę Loy', a według etymologii naukowej 'miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja';

– o motywacji formalnej innym wyrazem należącym do tego samego gniazda słowotwórczego co pierwotna podstawa nominacyjna i w związku z tym o odmiennej wykładni semantycznej, jak *Radziłów*, według etymologii ludowej 'miejscość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów', a według etymologii naukowej 'miejscość, należąca do Radziła/Radziły'; *Glinki*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której było dużo gliny' lub 'miejscość zamieszkała przez potomków Glinki', a według etymologii naukowej 'miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej'; *Konopki*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której rosły konopie', a według etymologii naukowej 'miejscość zamieszkała przez potomków Konopki'; *Łoje*, według etymologii ludowej 'miejscość zamieszkała przez Łojewskich', a według etymologii naukowej 'miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja'; *Rydzewo* 'miejscość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Rydza'; *Wiązownica* 'miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy', a według etymologii naukowej 'miejscość nad Wiązownicą';

– o tej samej motywacji formalnej, lecz odmiennej motywacji semantycznej, jak *Janowo*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której mieszkało wielu Janów', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Jana'; *Kramarzewo*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której dziedzicem był Kramarz', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Kramarza'; *Pieniążek*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której mieszkało wiele rodzin o nazwisku Pieniążek', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Pieniążka'.

Uwagę zwraca stosunkowo duża liczba etymologii potocznych o wykładniach semantycznych bliskich lub nawet bardzo bliskich wykładniom semantycznym etymologii naukowych. Może to być konsekwencją przejrzystości strukturalno-semantycznej danej nazwy, jak w wypadku topo-nimu *Wiązownica*, którą nawet starsze etymologie naukowe wywodzą od apelatywu *wiąz*, a nie od hydronimu *Wiązownica*, jak czynią już nowsze etymologie naukowe, uwzględniające położenie wsi nad rzeczką Wiązownicą. Wydaje się jednak, że częściej owa bliskość etymologii potocznej w stosunku do naukowej jest wynikiem poznania przez respondentów odpowiedniej etymologii naukowej i jej nieznacznego przekształcenia

zgodnie z regułami potocznej wiedzy o świecie. Dobra znajomość historii miejscowości leżących w gminie Radziłów, w tym ich genezy, jest z kolei efektem zamieszczenia tych informacji na stronie internetowej gminy (<http://radzilow.pl/pages/nasza-gmina/historia.php>)⁴.

Stosunkowo często ankietowani mieszkańcy gminy Radziłów objaśniali również pochodzenie nazw swych rodzinnych miejscowości w sposób całkowicie zgodny z ich etymologią naukową, świadczący przy tym o znajomości literatury historycznej.

Dotyczy to m.in. nazwy samego Radziłowa. Oprócz etymologii ludowej wielu mieszkańcom tej miejscowości znana jest także pierwotna postać tej nazwy, por.:

miejsce spotkań okolicznej szlachty Radziłowo Koło

(Liniewicz 2005, 8 osób)

od Radziłowa Koła gdzie spotykała się szlachta

(Liniewicz 2005, 1 osoba)

Nazwę tę nadał Mikołaj ze Słubic. Pierwsza nazwa brzmiała Radziłowo-koło. Zaś później zmieniono to na nazwę Radziłów. Nazwa nie wiąże się z żadną legendą⁵.

(ankieta przeprowadzona w II LO w Łomży)

Również w wypadku nazwy *Czerwonki*⁶ sposób udzielenia odpowiedzi świadczy o orientacji w historii wsi, por.:

Dokładnie nie wiem skąd wzięła się nazwa. Pamiętam, że od nazwiska Czerwonka. Jakiś tam książę podarował 10 wałów⁷ ziemi Czerwonce, osiadł tam i z biegiem lat powstała wieś. Czerwonki położone są nad rzeką Wisłą.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

⁴ Na stronie tej opisana została historia następujących miejscowości: Brodowo, Brychy, Czachy, Czerwonki, Dębówka, Dusze, Glinki, Karwowo, Kieljany, Klimaszewnica, Konopki, Kownatki, Kramarzewo, Łoje Awissa, Mikuty, Ostrowik, Okrasin, Racibory, Rydzewo Szlacheckie, Rydzewo Pieniążek, Słucz, Sośnia, Szlasy, Szyjki, Święcienin, Wiązownica, Wypychy i Zakrzewo.

⁵ W wypowiedzi tej błędem jest tylko to, że starosta wiski Mikołaj ze Słubic był zasadźcą miasta, nie zaś inicjatorem nadania mu nazwy, ta bowiem istniała już przed powstaniem miejscowości (odnosiła się do obszaru, na którym później założono miasto).

⁶ Według etymologii naukowej *Czerwonki*, pierwotnie *Czyrwonki*, to nazwa rodowa od nazwy osobowej *Czyrwonka* (Zierhoffer 1957: 148, Halicka 1976: 42), Czerwonkowie herbu Żebro wywodzili się od Racibora z Żebrów (Brodzicki 1994: 173, Wiśniewski 1975: 55).

⁷ Chodzi oczywiście o 10 włók ziemi.

Z kolei pisząc o toponimie *Słucz*⁸, uczennica pochodząca z tej wsi wykazała się wiedzą, że dawniej rzeka *Matlak*, przepływająca przez tę miejscowość, nazywała się *Słucz*, por.:

Wieś położona w woj. podlaskim, powiecie grajewskim i gminie Radziłów. Co do nazwy tej miejscowości to dokładnie nie pamiętam skąd się wzięła, ale jest ona związana raczej z nazwą rzeki, która dawniej przepływała przez *Słucz* i dalej płynie ale to *Matlak*. Wieś nosiła kiedyś miano *Słuce*. Uległa jednak zmianie po jakimś czasie. Być może jest to związane z rodziną Chojnowskich, która dawniej zamieszkiwała dworek w *Słuczu*.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Przykłady tego typu przypominają, że problem różnicy między świadomością etymologiczną (potoczną świadomością etymologiczną), rozumianą jako jeden z fragmentów świadomości językowej, a etymologią ludową, jak w ogóle problem granic obu tych zjawisk nie został dotąd należycie opisany, zwłaszcza w odniesieniu do toponimów.

BIBLIOGRAFIA

- Brodzicki Cz., 1994, *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*, Warszawa.
- Brzozowska M., 2009, *Etymologia ludowa w „podaniach etymologicznych” a konotacja nazw własnych*, [w:] tejsze, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin, s. 128–144.
- Cienkowski W., 1972, *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa.
- Dynak W., 2000, *Łowiectwo w kulturze polskiej. Obszary i formy obecności*, [w:] *Las w kulturze polskiej*, t. I, Poznań, s. 261–269.
- Fruziński B., 2000, *Kulturotwórcza rola łowiectwa*, [w:] *Las w kulturze polskiej*, t. I, Poznań, s. 271–281.
- Halicka I., 1976, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny dzierzawcze, patronimiczne i rodzinne*, Warszawa.
- Halicka I., 1978, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny topograficzne i kulturowe*, Warszawa.
- Kostkiewiczowa T. [tk], 1988, *Etymologia ludowa*, [w:] *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, wyd. 2. poszerz. i popr., Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 132.

⁸ W świetle etymologii naukowej toponim *Słucz* pochodzi od hydronimu *Słucz*, por.: „Nazwa tej wsi pochodzi od rzeczki tejsze nazwy. Rzeczka *Słucz* jest prawym dopływem *Wissy*” (Zierhoffer 1957: 338).

- Liniewicz T., 2005, *Raport z badań projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego”*, Białystok, grajewo2.website.pl/pdf/Badania2008.pdf.
- Michow E., 2008, *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Kielce.
- Rogowska-Cybulska E., 2013, *O etymologii ludowej nazw miejscowych jako zjawisku skalarnym*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, pod red. J. Migdał i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań, t. III, s. 77–85.
- Rogowska-Cybulska E., 2014, *Motywy łowieckie w etymologiach ludowych polskich toponimów*, [w:] *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, pod red. I. Kępki, L. Wardy-Radys, Pelplin, s. 113–131.
- Rospond S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Sędziak H., 2009, *Nazwy wsi drobnoszlacheckich w Łomżyńskim*, Łomża.
- Wiśniewski J., 1975, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, pod red. M. Gnatowskiego i H. Majeckiego, Warszawa, s. 9–252.
- Zalewska E., 2003, *O królu Brzoście, jego trzech córkach i czarowniku Batalionie*, [w:] M. Samojlik, *Legends biebzańskie*, Białystok, s. 51–56.
- Zierhoffer K., 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- Zierhoffer Z., Zierhoffer K., 2012, *Etymologie ludowe, ich funkcje i struktura*, „Onomastica”, s. 15–23.
- Zierhoffer Z., Zierhoffer K., 2013, *Etymologie ludowe toponimów – historycznie i współcześnie*, [w:] *Trwanie w języku... Pamięci profesor Moniki Gruchmanowej w 10. rocznicę Jej śmierci*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, Poznań, s. 49–56.

THE FOLK ETYMOLOGIES OF PLACE NAMES IN A PARISH RADZIŁÓW (DISTRICT OF KOLNO)

Summary

The article presents the fourteen folk etymologies of a toponym *Radziłów* (the name of a village in the present district of Kolno in Podlaskie province) and also nine names of other villages situated in a parish Radziłów: *Brychy*, *Glinki*, *Janowo*, *Konopki*, *Kramarzewo*, *Łoje*, *Rydzewo*, *Pieniążek* and *Wiązownica*. The author juxtaposes all the folk etymologies of these names and compares them structurally and semantically with their scientific etymologies.

Key words: folk etymologies, place names, parish Radziłów (district of Kolno)